

Miről árulkodik a *Pannóniai ének* nyelve és helyesírása?

1. Hubert Ildikó, a régi magyar irodalom kutatója néhány hónappal ezelőtt azzal a kéréssel keresett meg, hogy a fehérlő-mondát és a honfoglalást megéneklő *Pannóniai ének* keletkezésének idejét a meglévő másolatok nyelvtörténeti elemzésével próbáljam meg meghatározni. Egy 1995-ös, nagy körütekintéssel és lényegre törően megírt tanulmányában (Hubert 1995) megállapította, hogy a *Pannóniai ének*nek a 18. században még két kéziratáról, a 19. században meg egyről tudtak, de napjainkban már ezt is hiába keressük; mindössze különböző hitelességű másolatokra vagyunk utalva. Majd két szövegforrás – a Pray György-féle Cornides Dánielhez került változat és a Dugonics András *Etelka* című regényében található variáns – köré csoportosítva, összegezi ezek forrástörténetét. Közli továbbá Dugonicsnak Gruber Antalhoz, a *Pannóniai ének* német fordítójához írt levelét és a Dugonics pótlásával ellátott *Pannóniai ének* szöveget. A szerző dolgozatában utal arra is, hogy „a szakirodalomnak két alapvető kérdést nem sikerült még tisztáznia: a vers keletkezési idejét és szerzőjének megnyugtató megnevezését” (Hubert 1995: 95). Magam ez utóbbiak tisztázásához

szeretnék hozzájárulni, arra gondolva, hogy a *Pannóniai ének* kéziratának, illetve szövegének rend-

kívül bonyolult történetében szinte egyetlen szilárd fogódzó van: a másolatok megőrizte nyelvallapot és annak helyesírása.

2. A *Pannóniai ének* nyolc szövegváltozata állt – jobbra Hubert Ildikó jóvoltából – rendelkezésemre. Ezek rövid jellemzéssel ellátva és az itt használandó rövidítésüket megadva, a következők.

1. A Pray–Cornides-féle változat (jele: P–C). A Subich Ferenctől kapott kódexből kimásolt *Pannóniai éneket* Pray György 1776 januárjában küldte meg Cornides Dánielnek. Ez a változat az Országos Evangélikus Levéltárban található.

2. A Révai-féle variáns (jele: R). Révai Miklós az előbbi szövegváltozatot közölte *Elegyes Versei* című munkájában Pozsonyban 1787-ben. Ez lett a forrása egyébként a Szilády Áron és Toldy Ferenc későbbi kiadásainak.

3. A Dugonics-féle első változat (jele: D₁). Időközben ugyanis előkerült a *Pannóniai ének*-nek egy más forrásból származó szövege. Ezt jelentette meg Dugonics *Etelka* című regényében, 1788-ban.

4. A Dugonics-féle második variáns (jele: D₂). Az *Etelka* 1805-ben kiadott „második” könyvének egyik jegyzetében ezt írja Dugonics: „Kezemhez jött (*Erdélyben* léttömkor) egy ilyen régi ének... A’ versek (utolsó meg-jobbitásom szerint) ezek...” (386–387).

5. A Dugonics által Gruber Antalnak megküldött – már említett – változat (jele: G). Dugonics latin nyelvű levelében utal a *Pannóniai ének* erdélyi megszerzésére, közelebbről arra, hogy 1767-ben Erdélyben retorikát tanított, és a *Pannóniai ének* szövegét Gyalakutai Lázár Jánostól kapta. De azt is jelzi, hogy „nem kevés heánessággal”, és hogy aztán a lyukakat kitöltötte, és a szöveget megmutatta Cornides Dánielnek is.

6. A Teleki Tékában talált másolat (jele: T). A Pray–Cornides-félét ugyanis Cornides lemásolta Teleki Sámuelnek, és ez került a Teleki Tékába. Hubert Ildikó megjegyzi: „Toldy Ferenc Marosvásárhelyen megnézte e példányt, és mindenben egyezőnek találta Pray példányával. Toldy megállapítását magunk is helyesnek tartjuk” (Hubert 1995: 97).

7. A Horvát István hagyatékából való változat (jele: H). Hubert Ildikó utalása szerint a Pray–Cornides-változatnak egy másolata került Toldy Ferenc hagyatékába, és onnan Horvát István könyvtárába.

8. Végül az Egyetemi szöveggyűjteményből (Madas 1992) vett példány: Csáti Demeter éneke Pannónia megvételéről (1526 körül). (Jele: E.) Megjegyzem, hogy a szövegközlés végén még ez is ott található zárójelben: „18. sz.-i másolatról – RMKT I. 1877. 3–8, II. 1880. 5.”

3. Mit és hogyan vizsgáltam tehát? Mivel a *Pannóniai ének* keletkezésekor még nincs irodalmi nyelv (sztenderd), legfeljebb normakezdemények vannak, nyelvjárás-történeti, nyelvtörténeti, közelebbről hangtörténeti, illetve alaktan- és mondattörténeti, továbbá helyesírás-történeti elemzésnek vettem alá a nyolc szövegváltozatot. Ezután következhetett az összehasonlítás. Valamennyi variánszt összevetve ugyanis kiderülhet, hogy változtattak-e nagyobb mértékben az alapszövegen, vagy a népballadákhöz, a népdalokhoz, a mondákhoz hasonlóan kisebb mértékben alakítottak rajta, esetleg csupán az illető nyelvjárásterületet követve módosították. Aztán két-három – valamilyen szempontból egymáshoz kapcsolódó – szöveg összehasonlításából megtudhatjuk, ki vette át a szöveget a másiktól. Világossá válhat az is, hogy egy-egy változat helyesírása – kisebb vagy nagyobb mértékben – utalhat meghatározott időszakaszra. Ilyenformán – szerencsés esetben – támpontot kaphatunk a szerző vagy szerzők kitérére is. (L. még Szilády Áron bizonyos értelemben hasonló elemzése: Szilády 1877.)

4. Ha csak figyelmesen végig olvassuk a szövegváltozatokat, azonnal szembetűnik mint leglényegesebb vonás, hogy öt változatban (P–C, R, T, H és E) illabiális magánhangzójú szavakkal, háromban pedig (D₁, D₂ és G) – a Dugonics Andrással kapcsolatosakban – labiális magánhangzójúakkal ta-

lálkozunk. Mindjárt a vers kezdetén: „Emlekezzénk Regyekrel | az Zythyabol ky jwttkekre” (P–C), és a Dugonicstól átírtban: „Emlekezzunk Reegiekreol | Zytthyaabool ky jeottekreol” (D₁). Az utóbbiban ugyanis az *eu* az [j] hangnak, az *eo* pedig az [ö], [ő]-nek a jele.

A) Részletezve – mindenekelőtt a labiális-illabiális szembenállás szempontjából – a következőket találjuk. Lássuk először a P–C nyelvét.

1. Egyes hangok

e áll a mai köznyelvi *ö* helyén: Kezettek, keztek, Keweth (tízszer és kétszer *i*-vel is: Kyweth), Feld (ötször, de labiális formában is: Fewld, ötször), Keze nethy (sic!; é. köszöneti, kétszer), therwyn, eryl (é. örül), thelth (é. tölt), erem (é. öröm), kelthzseek (hibás írás, egy *e* betű hiányzik; é. költözzék), bee Zektheth (é. beszöktet), Kezel (é. közel), ewek (é. övök).

i áll a mai köznyelvi *ü* helyén: fyweth (é. füvet, ötször), Kyltheek (é. küldték), eryl (é. örül), gylekezek (é. gyülekezék).

é áll a mai köznyelvi *ő* helyén: thenek (é. tőnek), len és leen (é. lőn).

2. Alaktani jelenségek

Névszórágok: -rel (négyszer, pl. Regyekrel), -tíl (kétszer, pl. I/tentylys; diftongussal: -thywl, háromszor, például Nagh/agod thywl, Thywlek, é. tölük), háromzer, -en (fewlden).

Birtokos személyjelek: többes szám első személy: -énk (nekénk, é. nekünk); többes szám harmadik személy: -ek (Zywek, é. szívük, Thywlek, é. tölük, Kezettek, é. közöttük).

Igeképzők: -yl (fel Keuzylenek, é. felkészülének).

Igeragok: alanyi ragozás, többes szám első személy: -énk (Emlekezzénk).

Érdekes módon a fentiekkel ellentétben a várható illabiális *é*-k helyén labiális *ő* áll bizonyos esetekben, például hova? kérdésre felelő határozórag helyén, például „Keweth jutha Dwna mellew”; illetve az elbeszélő múlt egyes szám harmadik személyű ragja helyén, például (az előző sor így folytatódik): „fewldeth fyweth meg Zemlelew” (é. megszemlélé).

B) A Dugonics első szövege (D₁). Ezt részleteiben mintegy „ellenőrizve”, megállapíthatjuk, hogy a P–C-ben jelentkező illabiális formák szinte kivétel nélkül labiális alakban mutatkoznak. Néhány példa: ky jeottekreol, Feodre, keozteok, Feuveth, keudtek (é. küldtek). Csupán a *theenek* maradt meg *ő* helyett *é*-vel, továbbá a birtokos személyjel többes szám harmadik személyében szerepel -ek, -jek a labiális -ük, -jük helyén, például Zywek (é. szívük), Feelelmjek (é. félelmük). Nem a labialitás kérdése, hanem az illeszkedése, mégis megemlítem: itt már a -szor, -szer, -ször illeszkedett alakjával találkozunk: Haaromzor.

C) Kérdés még, mit találunk a négy illabiális és a két labiális jellegű szövegváltozatban. Összefoglalva azt erősíthetem meg, hogy mind a Révai-szöveg, mind a Teleki Téka, illetve a Horvát István-féle variáns szinte száz százalékig követi a Pray–Cornides-kéziratot. Rendszerint átvesszik még a hibákat is, legfeljebb egy-két esetben javítják ki őket. Egy kissé más a helyzet az Egyetemi szöveggyűjteményben található változattal. Az ezt megjelentetők tudniillik érthetően mintegy közelítették az eredeti szöveget a mai íráshoz és nyelvhez. Lényegi dologban azonban ők sem tértek el az eredetitől.

Nem állapíthatunk meg mást a labiális megoldást követő második Dugonics-szövegről és a Gruber Antalnak megküldött változatról sem. Követik az első Dugonics-szöveget, még a hibákat illetően is. A Gruber-félben azonban a *theenek* sem marad meg, Dugonics *tewnek*-re változtatja. Két esetben nem végzi el – nyilván véletlenül – a labiális cserét: Mindent, Bee-ment.

Fel kell tennünk immár a kérdést: vajon miért tétettek labiálissá az illabiális magánhangzók? És vajon ki végezte el olyan pontosan ezt az egyáltalán nem könnyű munkát? (Csak zárójelben utalok rá, hogy – mint ismeretes – Móricz Zsigmond Rózsa Sándor-regényeiben még Bálint

Sándornak, a kiváló – mondhatnánk – polihisztornak, a szegedi alsóvárosi nyelvjárást még egye-

temi néprajzi előadásában is megtartó professzornak a segítségével sem sikerült az ő-ző beszédet hiánytalanul visszaadni!) Egyébként minden bizonnyal magának Dugonicsnak a munkájáról van szó. Hiszen jártas volt a nyelvtudományban, irodalmi nyelvünk alapjává is az ő-ző nyelvjárást akarta tenni. Aztán részt vett a nyelvújításban: valójában ő irányította a matematika és a geometria szakszókincsének a megmagyarosítását. És persze maga is az ő-ző nyelvjárást beszélte.

5. A labiális-illabiális megfelelésen kívül érdemes megvizsgálni a szövegváltozatok egyéb feltűnő(bb) nyelvjárási jelenségeit, már csak azért is, hogy esetleg következtethetünk belőle arra: mely területen keletkezhetett a *Pannóniai ének*. Mindjárt hangsúlyozom, hogy egyrészt e tekintetben is más-más tapasztalható az öt illabiális magánhangzójú változatban, mint a három labiális magánhangzójúban. Másrészt viszont a két rétegen belül szinte teljes az egyezés. Egyébként a szövegek viszonylag rövidek, tehát nagyon messzemenő nyelvi következtetéseket nem vonhatunk le belőlük.

I. A P–C, R, T, H és E egyéb nyelvi-nyelvjárási sajátosságai

Magánhangzók

bizonyos *í*-zés: P–C fylelmek, meg kymle (é. megkémlé), wyzith (é. vizit)
gyenge *a*-zás: R aranya/th, ritkán *o*-val: E aranyos
nyíltabb forma: -onk: P–C Zoka/onk
vannak diftongusok is: P–C *wiele* (é. vélé), Thywlek (é. tölük)

Mássalhangzók

a szótagzáró *l* mindig megmarad: R *wolna*
intervokális helyzetben a mássalhangzó gyakran megnyúlik
l-ezés: R *hele*, de E *Erdely* is
fehér: H *feyer*
Veszprém: R *we/prem*, H *Wesprem*

Alaktani jelenségek

-*kor*: P–C *Mykorth*, T *mykoron*, T *akorth*
-*val*, -*vel*: P–C *azwal* és vegyesen *azzal*
-*szor*, -*szer*, -*ször*: T *haromzer*
középfok: T *jelesb*
feltételes mód jelen idő egyes szám harmadik személy: P–C *meg mentheneye*
képzők: P–C *Erdelysegben*

II. D₁, D₂ és G

Magánhangzók

az *í*-zés hiányzik: de a *wyzyt* alak előfordul a *wyzeet* mellett, sőt a G-ben *keevaant* is
a-zás sincs: P–C *aranhos*
zártabb formák: a -*ból*, -*tól* rag pl. a D₂-ben -*buul*, -*tuul* alakban mutatkozik

Mássalhangzók

a szótagzáró *l* sohasem jelentkezik: D₁ Fewdre, vootak
 intervokális helyzetben a mássalhangzó nem nyúlik meg
 megvan az *l*-ezés: D₁ hele, Erdeel, de *j*-vel is: D₂ Erdeej, G kiraaj
 fehér: D₁ feheer
 Veszprém: D₂ Bezpreem

Alaktani jelenségek

-kor: D₁ Mikorth, akkorth
 -szor, -szer, -ször: D₁ Haaromzor
 -val, -vel: G neepel és neepvel
 középfok: G Jelesb, Gazdagb és Gazdagabb

Amint e rövid jellemzésből kitűnik, a két részleg nyelve között a labiális-illabiális szembenálláson kívül is viszonylag lényeges az eltérés (l. *í*-zés, a szótagzáró *l* helyzete stb.). Ehhez még hozzá kell vennünk, hogy a D₂ 10. versszakának 4. sorában megjelenik a *tótos* szó („Fewdgheen neepe *Tootos* vala”). És arról sem feledkezhetünk meg, hogy a G-ben – amely egyébként gördülékenyebb stílusú a többinél – a 13. versszaktól ott szerepel Szvatopluk neve is (*Zwatoplug* formában). Mindamellet úgy látszik, mind a kezünkben levő nyolc változat egy forrásra megy vissza. Tanulmányozva a nyelv- és nyelvjárás-történeti munkákat (Bárczi 1954, Benkő 1957, 1992) és a mai nyelvjárásokkal foglalkozókat (Imre 1971, Kálmán 1966), a *Pannóniai ének* nyelvjárás-területhez kötését illetően – éppen mindenekelőtt illabiális jellegét figyelembe véve – a fentiek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy valószínűleg valamely nyugati, nyugat-dunántúli, esetleg északi vagy erdélyi nyelvjárás-területen keletkezett.

6. Hátra van még a keletkezés idejének és a szerző vagy szerzők kilétének a kérdése.

Abból kell kiindulnunk, hogy – mint ismeretes – egyes kiadványok a *Pannóniai ének*et idézve, az utolsó versszakot követően és egy sort kipontozva még három versszakot is közölnek. Az Egyetemi szöveggyűjtemény például így:

.....

Egyiknek neve Buda vala,
 Ki ez országot megvette vala;
 Hogy az Árpád megholt vala,
 Árpád után ő kapitány vala.

Lakóhelye lön Duna mentében,
 Pest ellenében, fenn egy hegyben,
 Arról neveztik ott a várost
 Duna mentében kincses Budának.

Ezt szerzették Szilágyságban,
 Csáti Demeter nagy gondolatjában,
 Mikort nagy bú vala Magyarországon,
 Egy némi-nemű mulatságában.

Ebből tehát azt tudjuk meg, hogy a szerző Csáti Demeter, és hogy a Szilágyságban, továbbá „Mikort nagy bú vala Magyarországon” – azaz a mohácsi vész idején – szerezte énekét.

A három versszak idetartozását, valamint a benne levő állításokat kezdettől fogva többen megkérdőjelezték, mindjárt hozzászám: én sem tudom elfogadni. Ezt bizonyítandó azonban látnunk

kell röviden az egésznek a történeti háttérét (ebben Hubert Ildikó említett tanulmányára támaszkodtam: Hubert 1995).

Induljunk ki abból, hogy e három versszakot egyik kézirat sem tartalmazza. Először Toldy Ferenc közölte 1828-ban a *Handbuch der ungrischen Poesie* című kiadványban (Toldy 1828). Mindjárt megjegyzem, hogy a Toldy közölte változatban a kipontozott sor helyén ez áll zárójelben: „(Hier fehlen mehrere Strophen)”. Ez a változat egyébként teljesen megegyezik az Egyetemi szöveggyűjteményben találttal, csupán itt az első sor végén vessző, a harmadik sor végén kettőspont, aztán a második versszakban a *Duna* szó után kétszer, a *Pesth* és az a névelő után a hiányjel szerepét betöltő vessző található. Ezenkívül a *néminemű* szót egybe-, a *múltságában* elemet rövid *u*-val és a *Magyarországban* határozót kis kezdőbetűvel, továbbá kötőjellel írták. Egy lényegesebb különbség, hogy az E-beli *neveztik* mai módon, *é*-vel fordul elő.

A három versszak eredetéről maga Toldy így tájékoztat *Vizsgálatok a Magyar nyelv körül* című, szintén 1828-as dolgozatában (Toldy 1828a): „Horvát István Úr, az Országos Könyv-tár' örje a Nemzeti Museum mellett, az eddig ismertetlen volt három vég-strophát közlé velem [...], arról tudósítván egyszer' s mind, hogy az ének bizonyosan a Mohácsi veszedelmet követő időszakban készítettett [...]”. Közlebbit aztán évtizedekkel később Szilády Árontól tudunk meg: „E három versszak, a Pannónia megvételéről szóló énekkel egy papíron, egy – nem tudni, mely korból származott – kései másolatban volt meg Horvát Istvánnál oly formában, hogy ez a töredék amaz után, némi hézag hagyásával következett: míg azon éneknek Pray–Subich-féle másolatán ezen töredéknek semmi nyoma sincs” (idézi Hubert 1995: 97).

Ilyenformán ez a kolofon egy másik ismeretlen históriás énekből – amelynek szerzője Csáti Demeter lehetett – került a *Pannóniai ének* végére.

Természetesen nyelvi-nyelvtörténeti érvek is valószínűsítik a fenti állítást. A 41. versszakbeli *kapitány* szó minden szövegváltozatban *n*-nel szerepel, itt *ny*-nyel. A 42. versszakban levő *Lakóhelye* mindenütt *l*-lel fordul elő. A *lön* alakja valamennyi variánsba *len* (*len*, *leen*). Furcsállható aztán az *i*-zés megjelenése is a *neveztik* szóalakban, bár – mint jeleztem – a Toldy-kiadványban *é* szerepel.

Összefoglalva kimondhatjuk, hogy a jelzett három versszak valóban máshonnan kerülhetett a *Pannóniai ének* végére, és hogy ilyenformán nem Csáti Demeter a szerzője.

7. Mit mondhatunk a *Pannóniai ének* keletkezésének idejéről? Annál is inkább, mivel a fentiek alapján a mohácsi vészre való célzás is érvényét veszítette.

Szinte kezdettől fogva felmerült, hogy az ének korábban keletkezett. Pray György 1776. január 18-án Cornides Dánielnek írt levelében – amelyben megküldte a *Pannóniai ének* másolatát – arról is tájékoztatta barátját, hogy azt „Subich úr, most ítélőmester, egy barát-gót jellemű, tehát a XV-ik század elejéről vagy a XIV-ik század végéről eredő kéziratoss codexből maga másolta...” (idézi Hubert 1995: 95). Azután Dugonics az Etelka első, 1788-as kiadásában, majd az 1805-ös „második” könyvben jegyzetben tájékoztat a *Pannóniai ének* létrejöttéről, és megjegyzi, hogy „(ha az írásnak módgyára nézünk) 1300-dik e/ztendő tájban íratott-le” (310). Az 1805-ös kiadásban azt is megjegyzi, hogy „A' versek (utolsó meg-jobbításom szerint) ezek...” (387). Egyébként hasonlólt olvasunk a Gruber Antalnak írt 1803-as levelében (l. Hubert 1995/1: 98–9). Subich Ferenc és Lázár János a 14., illetve a 15. századra teszi a keletkezés idejét. Hubert Ildikó szintén ezt az időmegjelölést fogadja el.

És mire következtethetünk a nyelvtudomány felől? A P–C-nek, illetve az öt illabiális jellegű szövegváltozatnak a helyesírása szinte teljesen megegyezik a Kniezsa István által IV. korszaknak, a Zsigmondtól a mohácsi vészig terjedő időszaknak a helyesírásával (Kniezsa 1952: 58–60). Mindössze annyi a különbség, hogy a szövegváltozatokban a [gy] hangot a *gy*-n kívül *gh* és az [ny] hangot az *ny*-on kívül *nh* is jelöli. Tehát a *Pannóniai ének* írásmódja inkább a 14. század vége és a 15. század felé mutat. Egyébként a három Dugonics-féle változat helyesírása – amely ismerten 18. századi átírás – már nyilvánvalóan több jelenségben különbözik a Kniezsa-féle IV. korszaktól.

És mit mutat a nyelvallapot? Bár – mint már jeleztem – a magyar nyelvi egységesülés, normák kialakítása csak a reformációval, vagyis a mohácsi csatavesztés után indul meg viszonylag nagyobb intenzitással, de azért 1526 körül már kisebb nyelvjárásiasságot várunk, mint amilyen a *Pannóniai ének* egyes változataiban tapasztalható.

Így a vers helyesírása és nyelvallapota inkább korábbra: a 14. század végére, illetve a 15. század felé mutat.

Lássunk még néhány olyan ritkább jelenséget, amely esetleg valamelyes támpontot nyújt a vers keletkezésének az idejére és helyére (az illető nyelvjárásterületre). Ilyen a 37. versszakbeli *meg mentheneye* igealak (ugyanígy megvan mind az öt illabiális jellegű szövegváltozatban, csak a T-ben hibásan, ti. kimaradt egy *e* betű). A *Magyar dialektológia* című egyetemi tankönyvben Hegedűs Attila megállapítja, hogy a határozott ragozás feltételes mód egyes szám harmadik személyében Hetés területén a köznyelvi formák után *-ja*, *-jē* (*-jo*) rag is mutatkozik, például *kötnejē*, *innájo*. Ezenkívül arra is utal, hogy lényegesen nagyobb területen (a Dunántúl nyugati-délnyugati peremén) elterjedt ez a forma a többes szám harmadik személyében is (Hegedűs 2001: 359). Vass József már 1860-ban színvonalas tanulmányt szentelt a dunántúli nyelvjárásnak (Vass 1860), és kiemelte azt is, hogy a göcseji tájszólásban „az ohajtó mód jelen idejének többes harmadik személye a határozott alakban *-jék* raggal alakul, például *megtudnájék*, azaz *megtudnák*, *megvennájék*, vagyis *megvennék* (Vass 1860: 140). Kérdés továbbá, hogy időben mikor jelentkezik leghamarabb ez az igealak. A *magyar nyelv történeti nyelvtanában* E. Abaffy Erzsébet (E. Abaffy 1992: 202–5) arra utal, hogy a *-nája*, *-néje*; *-náják*, *-néjék* végződésű formák először a Weszprémi-kódexben (1512 körül) mutatkoznak. Azt is hangsúlyozza, hogy ez a ragozási forma a kései ómagyar korban (1350–1550), különösen a 16. században terjeszkedik, majd nyolc olyan kódexet sorol fel, amelyben ez az igealak nem fordul elő, de huszonegyet is említ, amelyben megjelenik, és megjegyzi: „e kódexek túlnyomórészt az ország nyugati, északkeleti és keleti nyelvjárásterületeiről való” (E. Abaffy 1992: 205). Megjegyzem, magam is találkoztam ezzel az igealakkal Heltai Gáspár írásaiban (Szathmári 2009: 33) és a Telamon királyról szóló 16. századi verses széphistóriában (Szathmári 2008: 481).

A következő jelenség: a *-szor*, *-szer*, *-ször* rag nem illeszkedik a 23. versszak egy szavában: *Haromzer*, az illabiális jellegű szövegváltozatok mindegyikében így (a három Dugonics-félében már illeszkedéssel). Vass említett tanulmányában megjegyzi, hogy a göcseji tájszólásban a *-szer* – ahogy ő írja – alhangú szóhoz is járul, mint *háromszer*, *százszer* (Vass 1960: 140). A *Magyar dialektológiában* is ugyanezt olvashatjuk: az Őrség és Hetés területén: *háromszēr* (Hegedűs 2001: 358). Korompay Klára a kései ómagyar kor nyelvét vizsgálván a palatális-veláris illeszkedésnek – benne a *-szor*, *-szer*, *-ször* illeszkedésének – az alakulását illetően arra a következtetésre jut, hogy a változás kora legtöbb nyelvjárásunkban a korai ómagyar kor végére: legnagyobb valószínűséggel a 13–14. századra tehető (Korompay 1992: 370). Egyébként a *-szer* variáns a Bécsi kódexben (1450 körül) és a *Szabács viadalában* (1476) kivétel nélküli.

Végezetül abban reménykedtem, hogy az illabiális jellegű szövegváltozatok második versszakában egyszer szereplő *Erdélység* név (írva *Erdelysegeben*, egyébként Erdély neve többször előkerül vizsgált énekünkben) segít az idő meghatározásban. Mint kiderül, sajnos nemigen. Juhász Dezső *A magyar tájnévadásról* című dolgozatában az *Erdélység* szót a szerves képzősökkel szemben egyrészt túlképzésnek, másrészt műveltségi jellegűnek tekinti, amint megjegyzi, mögötte „a magasabb nyelvi eszményhez való igazodás is meghúzódhat” (Juhász 1988: 31). (A stilisztikai cél egyébként még nyilvánvalóbban az *Erdélyország*, *Gömörország* típusú nevekben.) A szerző arra is utal, hogy a *-ság*, *-ség* képző nagyobb előretörése a tájnevekben a 16–17. századra tehető, de azt is hozzáteszi, hogy „a tájnévrendszerbe való behatolását a XV–XVI. század fordulójától figyelhetjük meg” (Juhász 1988: 31). Az első adatot az ÉrdyK.-ból közli (1524–1527). A szó előfordul aztán Huszár Gál, Tinódi Lantos Sebestyén, Gyöngyösi István és mások műveiben.

8. Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a *Pannóniai ének* nyelve a Nyugat-Dunántúl felé, kisebb részben Erdély irányában – de nem a Szilágyság felé – mutat. És ha nem sikerült is alapos érvekkel

végleg bebizonyítani, hogy a 14. század végén vagy a 15. században keletkezett, talán több tényt so-
rakoztathattam fel amellet, hogy mégis akkortájt íródott.

SZAKIRODALOM

- Bárczi Géza 1954. *Magyar hangtörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
 Benkő Loránd 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
 E. Abaffy Erzsébet 1992. Az igei személyragozás. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 184–238.
 Hubert Ildikó 1995. Dugonics András levele Gruber Antalhoz a Pannóniai énekről. *ItK*. 1: 95–102.
 Hegedűs Attila 2001. A nyelvjárási alaktani jelenségek. In: Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 351–61.
 Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárási rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 Juhász Dezső 1988. *A magyar tájnévadás*. NyudÉrt. 126. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 Kálmán Béla 1966. *Nyelvjáráisaink*. Tankönyvkiadó, Budapest.
 Knieza István 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
 Korompay Klára 1992. A névszóragozás. In: Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 355–410.
 Madas Edit (szerk.) 1992. *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor (1000–1530)*. Főszerk: Tarnai Andor. Tankönyvkiadó, Budapest, 553–5.
 Szilády Áron 1877. Jegyzetek. *RMKT*. I. 227–48.
 Szathmári István 2008. Ki lehet a Telamon királyról szóló 16. századi verses széphistória szerzője? *Nyr*. 132: 478–83.
 Szathmári István 2009. Heltai Gáspár-e a fordítója, átdolgozója a Fortunatusról szóló 16. századi verses széphistóriának? *MNy*. 105: 30–7.
 Franz, Toldy 1828. *Handbuch der ungrischen Poesie*. Pesth und Wien.
 Toldy Ferenc 1828a. Vizsgálatok a' Magyar nyelv körül. *Felsőmagyarországi Minerva* I. 1582–1587.
 Vass József 1860. Dunántúli nyelvjárás. *MNyészet* V: 63–163.

Szathmári István
 ELTE BTK
 Mai Magyar Nyelvi Tanszék

SUMMARY

Szathmári, István

What does the language and orthography of Song of Pannonia reveal?

The paper is a contribution to a deeper understanding of the Song of Pannonia, a poem relating to the White Horse legend and the Conquest of Hungary. The eight extant copies of that poem are submitted to an investigation in terms of historical linguistics (including phonology, morphology, and syntax) as well as history of orthography. In conclusion, the author states that Demeter Csáti cannot have been the writer of the Song of Pannonia; indeed, the piece cannot have been composed in the Szilágyság Region and in the period around the Battle of Mohács, as suggested by the three stanzas that were later added to the original text. The state of Hungarian reflected in the poem points towards Western Transdanubia and partly also towards Transylvania, and suggests that the time when it may have been composed was the late fourteenth or early fifteenth century.

Keywords: Song of Pannonia, history of the Hungarian language, history of Hungarian orthography, Demeter Csáti, 14th–15th centuries, 16th century